
Könyvismertetések

Roberto Assagioli: *Freedom in Jail* (Szabadság a börtönben)

Szerkesztette, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta: Catherine Ann Lombard.
Firenze, Istituto di Psicosintesi, 2016, 123 oldal, 15 €.

A kötet közvetlenül a szerkesztőtől rendelhető a loveandwill@live.com e-mail-címen.

Roberto Assagioli (1888–1974) olasz pszichiáter és pszichológus pionír szellemiségét jól példázza, hogy három pszichológiai irányzatban is úttörő szerepet vállalt magára: az általa alapított, 1912-től 1915-ig működő *Psiche* (Psziché) című szakfolyóiratban elsőként fordította olaszra Freud írásait, majd a pszichoanalitikusoktól elfordulva 1926-ban Rómában létrehozta a saját terápiás rendszerére épülő iskoláját, a Pszichoszintézis Intézetét (Istituto di Psicosintesi). A pszichoszintézis kidolgozásával – korát több mint három évtizeddel megelőzve – a humanisztikus és az abból kinövő transzperszonális erőirány előfutárává vált: mi sem bizonyítja ezt jobban annál, hogy mind az 1961-ban létrejött *Journal of Humanistic Psychology*, mind pedig az 1969-ben alapított *Journal of Transpersonal Psychology* szerkesztőbizottsági tagjaként működött közre egészen a haláláig. Noha több mint 150 szacikket és esszét írt, a mai napig számos írása maradt kiadatlan. Olasz nyelven eddig hét, angol nyelven pedig – a jelen kötettel együtt – négy könyve jelent meg (*Psychosynthesis: A Collection of Basic Writings*, 1965, *The Act of Will*, 1973, *Transpersonal Development: The Dimension Beyond Psychosynthesis*, 1993, *Freedom in Jail*, 2016). Magyar nyelven mindössze három tanulmánya érhető el a *Bevezetés a transzperszonális pszichológiába* (2006) című kötetben.

A *Freedom in Jail* a firenzei Pszichoszintézis Intézetének kiadványa, egyúttal az Assagioli

Archívum Jegyzetfüzetei című újonnan indult sorozat első kötete. Roberto Assagiolit pacifista nézetei terjesztése miatt a Mussolini-rezsim közel egy hónapra bebörtönözte 1940-ben – erről az időszakról szól ez a töredékes börtönnapló, amely annyiban hasonlít *A hatalom akarása* című Nietzsche-műre, hogy noha tervezte, de ilyen munkát végül nem írt a szerző: Catherine Ann Lombard az olasz szakember hol kéziratos, hol címszavas angol nyelvű jegyzeteiből állította össze a könyvet, kiegészítve egy alapos, értő bevezető tanulmánnyal, extenzív lábjegyzetekkel és több, jól megválasztott magyarázó melléklettel. A vékony kötet mindazonáltal figyelemre méltó látület Assagioli mikrokozmoszáról: arról, hogy miként észleli a valóság eseményeit és önmaga belső világának történéseit. Akárcsak Viktor Frankl (akire konkrétan hivatkozik), ő is lehetőséget kapott arra, hogy egy kiélezett, nehéz élethelyzetben (ártatlanul bebörtönözték anélkül, hogy tudta volna, mikor engedik szabadon) önmagán tesztelje le a saját terápiás módszere hatékonyságát. A kötet tanúbizonysága szerint Assagioli átment a saját vizsgáján, és beavatta önmagát, hiszen panaszkodás és kétségbeesés helyett ezt az időt arra használta fel, hogy előrehaladjon a személyes és a spirituális pszichoszintézis útján. Képet kapunk a letartóztatásáról, az egyszemélyes zárkaélet körülményeiről és a szabadulásáról, de döntően a saját belső univerzumáról számol be Assagioli: az általa

végzett tudati gyakorlatokról, a felkeltett belső energiákról és az ekként elért eredményekről. Franklhoz hasonlóan ő is a külső korlátoktól független belső szabadságot hirdeti, amely mindig tudatos válaszára eredménye: mottója szerint az elkerülhetetlennel érdemesebb együttműködni, mint szembeszegülni.

Alighanem élete egyik kulcsmomentuma volt ez a kényszerű elvonulás, amelyet egy

szerzetes higgadtságával és céltudatosságával végzett el. Rendkívüli éleslátása és egyetemes bölcsessége okán jelen munka nemcsak a diszciplína szakembereinek, hanem a laikus közönségnek is messzemenően ajánlott.

Teszár Dávid Tibor
KGRE

Lányiné Engelmayer Ágnes: *Intellektuális képességzavar és pszichés fejlődés*

Budapest: Medicina, 2017, 430 oldal

Lányiné Engelmayer Ágnes több fejezet szerzője volt az 1968-ban megjelent *Gyógypedagógiai pszichológia* tankönyvnek. Az értelmi fogyatékos gyermekek fejlődése című fejezetben többek között ezt írja: „...helyesebb kis korban értelmi fogyatékoság helyett értelmi fejlődési zavarról beszélni” (Illyésné et al., 1968, 176). A DSM 5. változata 2013-ban jelent meg, mely hosszú szakmai egyeztetések után óvatosan, zárójelbe téve, de odaírja az értelmi fogyatékoság (*intellectual disability*) elnevezés mögé, mindegy javaslatként a jövőre nézve „értelmi fejlődés zavara” (*Intellectual Developmental Disorder*) (American Psychiatric Association, 2013). A 2018-ra ígért BNO-11 a vázlatok szerint az értelmi fejlődés zavara (*Disorders of Intellectual Development*) elnevezést fogja használni a jelenségre. Figyelemre méltó az a szerző, aki a nemzetközi tapasztalatok gyűjtésének és szakmai ismeretszerzésnek meglehetősen nem kedvező 1960-as években képes volt olyan tartalmat nyújtani, melyet ötven év elteltével újszerű szemléletként tár a nagyközönség elé a két nemzetközileg meghatározó klasszifikációs rendszer.

Az *Intellektuális képességzavar és pszichés fejlődés* a 2009-ben, ill. 2012-ben újra kiadott azonos című munka második, átdolgozott és bővített kiadása. Az intellektuális képességzavar témakörét járja körbe a szerző egész munkásságára jellemző alaposággal. Az intellektuális képességzavar fogalom az értelmi fogyatékos-

ság szinonimájaként, megújult elnevezésként került a címbe. Angol nyelvterületen jelentős fejlődésnek értékelték, hogy az 1961 óta elterjedté vált „mental retardation” elnevezést felváltotta az „intellectual disability” fogalom (Harris, 2013). Nálunk nem érzékelhető ez a változás, mert a korábbi megnevezést is értelmi fogyatékoságnak fordította a szakma jó néhány évtizeden keresztül, és a DSM-5 új kifejezését is értelmi fogyatékoságnak fordították a magyarul megjelenő referencia-kézikönyvben. Lányiné a 2009-es kiadásban leírja, hogy javasolja az intellektuális képességzavar fogalom használatát a szakmai tudományos és legiszlációs nyelvhasználatban. Jelen írásban mi ezt használjuk IKZ-nak rövidítve.

A könyv három nagy tartalmi egységből áll. Az első rész történeti és társadalmi kontextusba helyezi az IKZ témát, kitérve a társ-tudományok hozzájárulására és a nemzetközi trendek alakulására. A második rész ráközelít az egyén individualizációs és szocializációs folyamataira, rendszerszemléletben gondolkodva a fejlődésről, tárgyalja a főbb fejlődési korok IKZ specifikus alakulását. A harmadik rész pedig közel hozza három IKZ-val járó szindróma (Down-szindróma, Williams-szindróma, Rett-szindróma) jellemzőit.

Nézzünk rá az aktuális fogalmi keretre, melyben jelenleg értelmeződik az IKZ jelenségköre. A funkcióképesség, fogyatékoság és egészség nemzetközi osztályozásával össz-

hangban az emberi működés öt fontos dimenzióját szükséges kiemelni, melyeket Schalock és munkatársai (2010) összefoglaló munkája alapján idéz a szerző. Ebben a megközelítésben az IKZ nem kizárólag a jelentősen átlag alatti intellektuális szint által meghatározott állapot. A DSM-5 egyébként is szakít az IQ-alapú osztályozással és az adaptív funkcionálás szintjét tekinti a súlyossági kategorizáció alapjának. Az intellektuális képességek, az adaptív működés, a szomatikus és mentális egészség, a társadalmi részvétel és a környezeti kontextus olyan öt dimenzió, amely befolyással van az emberi működés színvonalára. IKZ esetén az érintett területekre kiterjedő, szükségletekhez igazított támogatási faktor biztosítja, hogy a fejlődés optimális maradjon. Ez a szemléleti keret ajánlás a kutatások, a diagnosztikai, differenciáldiagnosztikai, állapotmegismerési és oktatási, nevelési gyakorlat, de a szakpolitika számára is.

Lányiné a témához tartozó tartalmakat részletesen bemutatja. A definícióalkotás nehézségeit, az IKZ diagnosztikus kritériumainak, eszközeinek alakulását és a jelen helyzetet (intellektuális képességek és adaptív funkcionálás jelentősen átlag alatti színvonalra, valamint kezdet a fejlődési periódusban), a gyakoriság alakulását (1% körüli) a teljes népességben.

A második rész a fejlődési út állomásait családi, intézményi kontextusba ágyazva dolgozza fel. Kitér az intézményes ellátás lehetőségeire és korlátaira; a populáción belüli heterogenitás háttértényezőire (súlyossági kategóriák, csatlakozó fogyatékoságok, a csoporton belül meglévő jelentősen eltérő nyelvi teljesítmény); a személyiség-, a kognitív, a társas és érzelmi fejlődés jellemzőire. Bár az IKZ megállapítására egészen 18 éves korig van lehetőség, jellemzően a korai életkorban születik meg az eltérő fejlődésmentre vonatkozó diagnózis, az iskolába lépés környékén még az enyhébb zavart is felismerik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a felnőttkor elhanyagolható téma lenne. Az IKZ idegrendszeri fejlődési zavar, élethosszig tartó állapot, tehát a serdülés és felnőttkor új kihívásokat hoz kutatási és gyakorlati szempontból is. Ennek megfelelően Lányiné közel hasonló terjedelemben tárgyalja a korai időszak, az iskoláskor és a serdülő- és felnőtt-

kor gyógypedagógiai-pszichológiai szempontból releváns tartalmait.

Biológiai, emocionális és társas vonatkozásokban egyaránt rátekinthetünk a pre-, peri- és korai posztnatális faktorokra. A fejlődés minden esetben rizikó- és protektív tényezők összjátéka, az IKZ ebben a megközelítésben komoly rizikótényezőnek tekinthető. Lányiné következtesen végigviszi ezen rizikó fejlődésre gyakorolt hatásának elemzését (egyéni és családi szinten egyaránt), és ugyanezzel a következetességgel körbejárja a védőfaktorok szerepét is, lehetőséget teremtve ezzel arra, hogy úgy tekinthessünk az IKZ problémakörére mint egy súlyos, jelentős figyelmet igénylő, de közben tartható, kiismert, a fejlődési perspektívát jelentősen meghatározó faktorra. Az IKZ-val élő személyek fejlődési lehetőségei gyökerelesen megváltoztak az elmúlt 50 évben. Minden életkorra vonatkozóan átalakultak a gyógypedagógiai-pszichológiai vizsgálatok és intervenciók elvei, területei. Kiszélesedett és differenciálódott az ellátórendszer, megjelentek az IKZ problémakörén belül jelen lévő specifikus nehézségekre (szülői trauma, stressz, regulációs zavarok, motoros problémák, átfogó kognitív sérülés, interperszonális és kommunikációs nehézségek, élethosszig tartó akadályozottság az adaptív funkciókban stb.) vonatkozó beavatkozási formák, terápiák, szolgáltatások.

A könyv iskolás kora foglalkozó fejezete ismerteti a beiskolázás kori vizsgálatokat valamint az iskoláztatás lehetőségeit a különböző súlyossági kategóriákban. A serdülőkorai fejlődési feladatok (szexualitás, pályaorientáció, szülőkről való leválás), valamint a felnőttkori szerepbetöltést és életminőséget befolyásoló IKZ-specifikus vonatkozások áttekintése felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy az IKZ nem csupán egy specifikus idegrendszeri zavar, aminek van pszichológiai, gyógypedagógiai vonatkozása, hanem olyan összetett állapot, mely kulturális, társadalmi, jogi, szociális, egészségügyi és széles értelemben vett (gyógy)pedagógiai, pszichológiai relevanciával bír.

A könyv harmadik tematikus egysége a kóredeti kutatásokat emeli ki konkrét szindrómák ismertetésével. A gyakorlat szempontjait mérlegelve, a fejlődési jellemzők és felmerülő nehézségek a különböző szindrómákban

más-más pszichológiai és gyógypedagógiai beavatkozást tesznek szükségessé. A Down-szindróma intellektuális és fejlődési jellemzőinek áttekintéséből kiemelendő, hogy jellegzetes fejlődés-neuropszichológiai, személyiség-, társas és nyelvi képesség profil jellemzi az érintett személyeket, melyek átfogó figyelembevétele teremti meg a lehetőséget az erősségekre támaszkodó fejlesztésre. Lányiné számos kutatást idéz az intellektuális, beszéd- és nyelvfejlődés, kötődés, szociális fejlődés témában Williams- és Rett-szindróma esetén is. A kutatási eredmények szerint a pozitív fejlődési kimenetet leginkább az befolyásolta, hogy a Down-szindrómás gyermek mennyire volt integráns része a családnak, később a tágabb közösségnek, és milyen mértékben tudott részt venni életkor specifikus közös tevékenységekben. Ez jól alátámasztja a szerző által képviselt rendszerszemléletű megközelítést.

Vannak könyvek, melyek a szűken vett tartalmukon túlmutató üzenettel, hatással bírnak. Lányiné könyve ezek közé sorolható, mert nemcsak lelkiismeretesen nyújtja azt, amit a cím és tartalom ígér, hanem etikát, attitűdöt, kultúrát is közvetít. Egy olyan társadalom kultúráját, ahol a sokféleség érték, a fej-

lődési eltérés egy sajátosság a sok között, és az ember – jelen esetben IKZ-val élő ember – boldogulása közös felelősség.

Csákvári Judit
ELTE

Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar

IRODALOM

- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5®)*. American Psychiatric Pub. Magyarul *DSM-V*. Budapest: Oriold.
- Harris, J. C. (2013). New terminology for mental retardation in DSM-5 and ICD-11. *Current opinion in psychiatry*, 26(3), 260–262.
- Illyés Gy.-né, Illyés S., Jankovich L.-né, Lányi M.-né (1968). *Gyógypedagógiai pszichológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Schalock, R. L., Borthwick-Duffy, S. A., Bradley, V. J., Buntinx, W. H., Coulter, D. L., Craig, E. M., ... & Shogren, K. A. (2010). *Intellectual disability: Definition, classification, and systems of supports*. Washington, DC: American Association on Intellectual and Developmental Disabilities.

Egbert Klautke: *The Mind of the Nation. Völkerpsychologie in Germany, 1851–1955*

New York: Berghahn, 2016, 194 oldal

Sikerese könyv (2013-as keménykötésű kiadása után jelent meg papírfedéllel). Sikerének oka, hogy a kifejezés révén is sokszorosan diszkreditált *néplélektant* próbálja helyretenni a társadalomtudományok történeti önismeretében. Magyarul legalább a terminológiával nincs gondunk. Gombocz Zoltán ismertetése óta (1903: *Nyelvtörténet és lélektan. Wundt néplélektanának ismertetése*. Budapest: Athenaeum) nekünk ez „néplélektan”, miközben az angol nyelvű irodalom máig küzd a kifejezésekkel.

Klautke három fázisban tárgyalja a néplélektant: Lazarus – Steinthal 1870 és 90 között, Wundt és a néplélektan a faszizmus alatt.

A könyv első üzenete, hogy a *néplélektan* nem eredendően valamilyen nemzeti érzelmű majd hognem fasiszta dolog. Éppenséggel korai próbálkozás a modern társadalomtudomány kialakítására, egyszerre a szociálpszichológia, a szociológia, a kulturális antropológia és a különböző kulturális szakágak előfutára.

Moritz Lazarus (1824–1903) a filozófus és Heymann Steinthal (1823–99) a nyelvész, a néplélektani folyóirat 1860-as elindítóiban a könyv két modern berlini emancipált zsidót mutat be, akiknek alapvető hite, hogy a zsidó értelmiségnek nemzeti helye van az új egységes Németországban. Klautke ennek a

német zsidó identitásnak a részleteit is elemzi, Lazarus bibliai etikai munkáit, s azt is, milyen konfliktusokat jelentett munkájukban is az 1880-tól erősödő német antiszemitizmus. Sajátos felfogásuk a néplélektanról Hegel és Herbart kombinációja, „tudományos lefordítása” próbál lenni Hegel „objektív szellemének”. Bár kulturális esetelemzéseiket ők maguk „empirikusnak” tartják, mai szemmel nézve elég spekulatívak. Kulcsfogalmuk a *Volk*, mely nem faj, hanem kulturális szándékon, elhatározáson alapuló egység. Hisznek a népszellem, *Volksgeist* valóságában. A szellem mozgásának egyetemes törvényeit szeretnék feltárni.

A korai néplélektan univerzalisztikus, ugyanakkor tele van értékmozzanatokkal: „a nép vagy a nemzet minden kultúra és civilizáció előfeltételének. Hitük az egyetemes haladásban ugyanolyan erős volt, mint csodálatuk a tudomány sikerei iránt. A néplélektan nemcsak tanulmányozta a népszellemet, hanem annak haladásához is hozzájárult” (45). Ez a haladás-hit tette számunka a néplélektant az antiszemitizmus elleni küzdelem fontos támpontjává.

Klautke elemzése kitűnően bemutatja a korai néplélektan alapdilemmáját, vajon pusztán gondolati minták, reprezentációk elemzése-e a társadalomtudomány, vagy interakciós folyamatoké. A 20. század fordulóján Durkheim és Tarde nevezetes vitája a francia kultúrában szintén e körül mozog. Magán a korai néplélektani irányzaton belül is megjelent ez az interakciós értelmezés. Egy Prágában dolgozó cseh-osztrák kortárs Gustav Adolf Lindner (1828–87) könyveiben. Lindner nagyhatású tankönyvszerző volt a monarchiában. Klautke emlékeztet rá, hogy például Freud is az ő középiskolai tankönyveiből tanult pszichológiát és etikát. Lindner felfogásában, összhangban az osztrák birodalom szerkezetével, az igazi integratív mozzanat nem a nemzet vagy a nép, hanem az állam. Az integrációban pedig az emberi interakcióknak van kiemelt szerepük. „Lindner szerint a szociálpszichológia azokat az interakciókat tanulmányozza, melyek törvényszerű szabályszerűséget teremtenek az emberi világban. Ahogy ő fogalmazott »A szociálpszichológia feladata olyan jelenségek leírása és magyarázata, melyek egyének

interakcióiból származnak s melyek függvénye a társadalom egész mentális élete.« Szemben Lazarusszal és Steinhallal, de a Herbart iskola szellemében Lindner azt hirdette hogy a társadalom nem létezik az egyénektől függetlenül: a társadalom »mentális élete« csak tagjainak egyéni tudatában lelhető fel. Ezért Lindner konklúziója szerint a szociálpszichológia elveit az egyén pszichológiájából tudja meríteni” (32–33).

Krautke igen alaposan bemutatja a Lazarus–Steinthal-féle néplélektan korabeli s tartós hatását. Németországban Simmel közvetlen tanítványuk volt, akinek nagy szerepe lesz a szociológia artikulációjában. Dilthey viszont, aki baráti kapcsolatban volt Berlinben Lazarusszal, a néplélektant természettudományos önképe s a bölcsészeti diszciplínák aláaknázása miatt nem kedvelte, s ellenérzését beillesztette tudomány és humaniorák számára központi szembeállításába. Franciországbán Ribot, Renan s még Durkheim is ismerik ezt a gondolatmenetet. Renan a nemzet szimbolikus közösségként értelmezését tőlük veszi át. Az orosz nyelvészet és kultúra kutatás is sok inspirációt kapott a korai néplélektantól, Potyebnyától egészen Bahtyinig. Az amerikai kulturális antropológus Boas pedig mint Steinthal diákja alakította ki a szimbolikus közösség eszmerendszerét, mely oly fontos lesz számára a biologizáló antropológia elleni küzdelemben. Röviden, „Lazarus és Steinthal néplélektana egy nagyobb vita része volt, mely az ember mint társas lény vizsgálatát övezte, s ami a társadalomtudományok kialakulását alapozta meg” (44).

A néplélektan új szakaszát, s igazi népszerűségét Wundt nevéhez kapcsoljuk. Klautke kiemeli, hogy Wundt a témát nemcsak 1900 után, híres könyveiben képviseli. Az 1870-es évektől a néplélektan kedvenc s sikeres egyetemi kurzusainak témája, 500(!) feletti diákkal. Ez Wundt hatása miatt is fontos mozzanat. Wundt első neves néplélektani dolgozatát a lipcsei kolléga, az újgrammatikus nyelvtörténész Hermann Paul Lazarus és Steinthal munkáját bíráló felfogására reagálva írta 1880-ban. Steinthal és Lazarus kétségkívül túlambiciózus, mondja Wundt. Nem helyes, hogy a néplélektant úgy képzelik el, mint ami felváltja például

a történettudományt, csupán kiegészítenie kell azt. Ugyanakkor Paul törekvése a pusztán egyéni pszichológiára alapozó metaelméletre szintén helytelen. A „nép” szintje Wundt szerint igenis többletet jelent, az antropológián alapuló társas elme törvényei igenis fontosak, mivel olyan szerveződéseket értelmeknek, melyek egyéni szinten nem is léteznek, mint a nyelv vagy a mítosz. A néplélektan szerinte olyan mentális mozzanatokkal foglalkozik, amelyek az emberi közösségekben sok egyén kölcsönös cselekvését feltételezik. Wundt kevésbé hegeli néplélektant javasolt, mint a Lazarus–Steinthal páros. Felfogásában a kultúra objektívációi sajátos párhuzamot mutatnak az egyéni pszichológiával. Kogníció: nyelv, emóció: mítosz, volíció: szokás.

Wundt ugyanakkor módszertanilag ugyanolyan naiv, mint elődei. Miközben tudományt szeretné tenni a néplélektant, valójában amatőr módon kölcsönöz a többi formálódó társadalomtudomány megfigyeléseiből. Így aztán nem csoda, hogy „Wundt elérte, hogy szinte mindenkit felbosszantson néplélektanával: míg a modern pszichológusok jó része, akik a pszichológiát a kísérleti módszerrel akarták valódi tudománnyá tenni, csalódott Wundt hagyományos néplélektani megközelítésében, addig a megállapodott bölcsész területek képviselői Wundtot műkedvelőnek tartották, aki a közismert szaktudások felsorolását »kutatásnak« állította be, az alternatív társadalomtudományok képviselői pedig saját erőfeszítéseik veszélyes versenytársát látták benne” (70).

Németországban az új kísérletező nemzedék, különösen a Würzburgiak ellene voltak spekulatív hozzáállása miatt. Brönnner az egyik würzburgi fiatal egy egész értekezésben magát a társas folyamatok wundti kezelését is bírálta. Rámutat, hogy már az asszociációs statisztikák is azt mutatják, hogy a közösségi egységesedés csak tendencia. A szociálpszichológia az egyéni folyamatok társas közegben való módosulásával kellene foglalkozzon s nem elvont társas képződményekkel. Itt azonban nemcsak Wundtot, hanem Le Bon tömeglélektanát is elmarasztalja (Brönnner, W.: *Zur Theorie der kollektiv-psychischen Erscheinungen*. Lipcse: Barth, 1911).

Wundt néplélektanának volt egy társadalomfejlődési képe is. Vico-vagy Comte-szerűen a társadalmak egyetemes fejlődését hirdette az állami szerveződés és integráció irányába. Az alkotó szintézis, a kísérletező Wundt kulcsfogalma megjelenik szociálpszichológiájában is. Ez irányítja egyén és közösség kapcsolatát, de ez teszi értelmezhetővé a kultúra mentális tökéletesedését is. A *Völkpsychologie* e szónak történeti értelmében Wundt számára „genetikus pszichológia”. Ennek sajátos oldala például a gyermekrajzok és az ábrázoló művészet kibontakozása közti párhuzam. Ez a „genetikus mozzanat” oldja fel a feszültséget Wundt egyetemes tézisei s a kulturális összehasonlítás között. A változás törvényei és szakaszai egyetemesek. A négy kulturális szakasz a primitív ember, a totemizmus, a hősök és vallások és az állam. Wundt, akárcsak Vico vagy Herder, számára az egyetemesség és a minőségi kulturális eltérések még nem ellentmondás. A mai univerzalista kultúraelméletek ezt megkérdőjelelik.

A könyv Wundt hatásainál rámutat arra, hogy Max Weber éppen ezek miatt a feltételezett egyetemes szakaszok, a progresszió miatt tartja Wundtot túl értékközpontúnak s nem elég leírónak. „Weber szerint a »kreatív szintézis« gondolata, mely a néplélek fejlődésének jellemzésére szolgált, s a civilizáció fejlődésének leírására, egy alig rejtett értékítéleten alapszik, s így félrevezető s tarthatatlan. Weber azzal vádolta Wundtot, hogy a pszichológiát objektív empirikus tudománynak tartja, miközben az a haladásra s a civilizációk relatív értékére alapoz, amit sosem lehet »empirikusan« igazolni. Wundt pszichológiája tudományos kijelentéseknek álcázott értékítéletekkel van teli” (76).

Freud *Totem és tabuja* sokat merített Wundtból. Ugyanakkor olyan biologisztikus rekapitulációs értelmezést adott, ami távol állt Wundtól.

Durkheim is kirándult Wundthoz, s pozitívan ismertette. Később kissé hallgat róla, de egész kollektív reprezentáció gondolatmenet sokat örököl Wundt reprezentációs gondolataiból. G. H. Mead is Wundt-követő, aki majd a gesztusnyelv elsődleges értelmezésével válik el Wundttól.

Az első világháború alatt Wundt elszánt nacionalistává s ennek megfelelően nemzetkarakterológussá vált. Közel 200 oldalas gótbetűs könyvben szapult a angolszászokat és franciákat mint alternatív nemzeti filozófiák megtestesítőit (*Die Nationen und ihre Philosophie. Ein Beitrag zu Weltkrieg*, Lipcse: Kröner, 1915). A kötelesség és közösség központú német szellemnek e beállításban Anglia merkantilis individualizmusa a fő ellensége Ez a nemzeti szemléletű könyv nagyban hozzájárult ahhoz a félreértéshez, mintha Wundt teljes népléktanára lett volna nacionalista.

A Nagy Háború után Wundt népléktanának odahaza is leáldozott. Megjelennek a naiv nordikus nemzeti változatok a „népléktanról” már az 1920-as években (Günther és Claus). Klautke a weimari kor nacionalistáit nem tartja nagyra, nem is igen elemzi. Igen részletesen bemutatja azonban Hellpach munkáját, aki Hitler alatt vált a népléktan új szintetizátorává. Willy Hellpach (1877–1985) Wundt és Kraepelin tanítványa, neurológus és pszichológus volt szakmaiban, főként azonban aktív politikus és újságíró. A liberális párt vezetője, parlamenti képviselő, elnökjelölt, tartományi oktatásügyi vezető. A náci korszakban kényszernyugdíjazták, de eltűrik Heidelbergben. Sőt, az 1934-es prágai filozófiai világkongresszuson ő képviseli a náci államot. Saját rassz-fizionómiai vizsgálataira is alapozva itt is kifejti, hogy a *Volk* nem azonos a rasszal, annak komponensei a rassz, a mentális beállítódás és az „akarat”. A nép új politikai konnotációja e korban: a németül beszélők közössége.

Hellpach 1938-ban egy szintetizáló szándékú tankönyvben összegezte az „új népléktant”, a már Prágában is exponált hármassal. Hellpach lépcsőzetesen náci kollaboránssá vált, még a cseh területek német rassz feltérképezésében is részt vett. Érdekes módon mindezt könnyedén megúsza, épp ő lesz a nácitlanítás során az egyik NSZK-szakember, és pl. az első Wundt-érem kitüntetettje. Az új egyetemi pszichológiai tananyag egy ideig érvényes népléktani s nemzetkarakterológiai részeit ő írta.

Az új Németországban azonban az 1960-as évekre alapvetően teljesen elhalt a népléktan. Részben szakítás ez a múlttal, Nyugaton

pedig amerikanizáció is. „Az 1950-60-as években a német pszichológia végül, ha lassan is, de mennyiségi empirikus módszereken alapuló társadalomtudománnyá vált. A népléktan hagyományos »hermeneutikus« megközelítése [...] nem illett bele a pszichológia újrakonceptualizációjába. A pszichológia modern, »amerikanizált« diszciplínává válása a fiatalabb német kutatóknak azt a vágyát tükrözte, hogy diszciplínájukat beilleszték a nyugati hagyományba; ez elszakította a kötelekeket a népléktan hagyományos témáitól – nyelv, mítosz, vallás és szokások –, melyek most más diszciplínához sorolódtak, nem a pszichológiához, olyan diszciplínákhoz, melyekben az adatok nem voltak mennyiségi és statisztikai módszerekkel kezelhetőek” (151).

Dahrendorf a szociológusok új nemzedékének képviseletében a nemzeti karakter s ehhez hasonló, sokszor a népléktani hagyományhoz köthető fogalmak s kifejezések elsőpő bírálatát adta. Klautke azonban emlékezett arra, hogy ez az önmarcangolás sokszor rejte ugyanezeket a fogalmakat csempészi vissza. Az ő nemzedékük felfogása is tartalmazott egy átforgatott népléktant. „Miközben minden jellegzetesen németnek tartott dolgot bíráltak – a militarizmustól az autoritarianizmusig, az antiszemitizmustól az Amerika ellenességig – ez a felfogás is feltételezett egy egységes német karaktert” (155).

Miközben a népléktani hagyomány elhalt, megmaradt a sztereotíp önértelmezésekben, s még akár például a francia *Annales* iskola mentalitás vagy Bourdieu habitus fogalmában is, vagy a nemzeti identitás empirikus vizsgálatában.

Pléh Csaba
CEU

Kovács Mónika (szerk.) *Társadalmi nemek. Elméleti megközelítések és kutatási eredmények*

Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2017, 236 oldal

A könyv az egyik legkiemelkedőbb jelentősé-
gű kötet az utóbbi évek társadalomtudományi
írásai közül. Fontosságát az a tény adja, hogy
a társadalmi nem (angolul: *gender*) kérdésköre
jelenleg a leghevesebb diskurzusokat előhívó
társadalmi témák egyike. Az utóbbi évek gazda-
sági és politikai változásaival együttjáró érték-
változás magával hozta az olyan alapvető kérdé-
sek, mint a nemi szerepek, maskulin-feminin
értékek, a nemi egyenlőség, a család és ezek-
hez kapcsolódó fogalmak újratárgyalását. A
társadalmi nemről való gondolkodás így több,
mint kutatók egymás közötti tudományos esz-
meccseréje, a mindennapi társadalmi életben
jelen levő relevanciája miatt a gender kérdé-
hez való hozzáállás ideológiai, vallási, politikai
értékek mellett való elköteleződés is egyben: a
témában megfogalmazott nézetek az emberek
alapmeggyőződéseit érintik vagy éppen azok
megváltoztatását célozzák meg. A nemről való
gondolkodás egyben hatalmi kérdés is, ahogy
arra Borgos Anna utal a kötetben megjelent
írásában: sokan tartanak igényt a vizsgálatára,
definíciójára, felügleletére. Az utóbbi idők tár-
sadalmi diskurzusai világitanak rá arra, hogy
milyen nagy szükség van arra, hogy a tudat-
lanságból vagy hatalmi manipulációból fakadó
tévhitet az erre szakosodott kutatók eloszlas-
sák, és helyette a kutatói és a laikus közönség
számára is elérhető, tudományosan megalapo-
zott ismereteket kínáljanak fel.

Bármit is sugallnak a közbeszéd egyes hang-
jai, a gender kérdéskörnek nem elsősorban az
a fókusza, hogy a transzneműek melyik nem-
nek szánt illemhelyet vehetik igénybe. A tár-
sadalmi nemek kérdésköre átszövi a hétköznapi
élet minden területét, és érinti a társas közös-
ségek minden tagját. Érinti a szervezetek éle-
tét, a párkapcsolatokat, a családok működé-
sét, a gyerekek szocializációjának folyamatát,
a médiában megjelenő reprezentációkat, a
gazdasági életet, a társadalmi és hatalmi visz-
onyokat, a jogi szabályozást. Ebből a minden-
hol jelen levő természetéből fakadóan a gen-

derkérdésben mindenki jogosultságot érez
arra, hogy véleményt formáljon – ahogy arra
Pető Andrea az anti-gender mozgalmakról
szóló írásában utal –, a társadalmi nemek tu-
dománya napjainkban pop-tudománnyá vált.
Fontos tehát, hogy hozzáértő szakmai csoport
indítson diskurzust a genderkérdésről, és bi-
zonyítsa annak tudományterületként való lét-
jogosultságát, ahogy ebben a kötetben teszik
a szerzők, akik mind hosszú évek empirikus
munkáit és elméleti összefoglalóit vonultatják
fel írásaikban. Magyarországon szinte egye-
dülállónak számít ez a kezdeményezés, hiszen
Kende Anna 2008-as *Pszichológia és feminizmus*
(L'Harmattan) című, nagyrészt nemzetközi
szerzők tanulmányaiból álló válogatott tanul-
mánykötetén kívül nincs átfogó, főként ma-
gyar kutatásokat tartalmazó kötet a témában.

A *Társadalmi nemek* kötet nemcsak tartal-
mában, hanem a megközelítések tekintetében
is sokszínűnek számít, hiszen kognitív pszicho-
lógiai, pszichoanalitikus, szociálpszichológiai,
szociológiai és politikai pszichológiai tanulmá-
nyokat egyaránt tartalmaz. Az esszencialista,
biológiai szemlélet kritikáját fogalmazza meg
több szerző is, mind kiemelik a társas konst-
rukciós folyamatok jelentőségét. Borgos Anna
történelmi áttekintésében végigvezeti a társas
konstrukciók alakulását a pszichoanalízis el-
méleteiben a nőiség fogalmára vonatkozóan.
Hiánypótlónak számít Pléh Csaba és Boross
Ottília összefoglaló tanulmánya a férfiak és
nők kognitív és érzelmi teljesítményét vizsgáló
kutatásokról, melyek az agyi és hormonális ha-
tásokon túl a kulturális, kontextuális hatások
szerepére világitanak rá a nemi különbségek
megjelenésében. A férfi-nő egyenlőtlenség té-
májában – megfelelően a társadalmi realitás-
nak – a kötetben is a nőkkel szembeni diszkri-
mináció dominál. Szinte mindegyik írásban
megjelennek a nemi sztereotípiák, a diszkri-
mináció mögött meghúzódó férfi-női hatalmi
különbségek, vagyis a patriarchális társadalom
férfiakat előnybe hozó gazdasági, döntésho-

zói és érdekképviseleti egyenlőtlenségei és az ezek fenntartására vonatkozó motivációk. Három tanulmány foglalkozik a foglalkoztatásban megjelenő nemi egyenlőtlenséggel. Nagy Beáta a munkahelyi szervezetekben implicit módon jelenlevő nemileg áthatott mélyszervezet részletes bemutatásával szolgál. Szemlélteti, hogy milyen módon érvényesül a munkahelyeken a foglalkoztatás férfias normája, és milyen stigmákkal szembesülnek sok esetben a nők a szervezetben. Vida Katalin és Kovács Mónika a szervezeti hierarchiában való mobilitás akadályait írják le, melyek a nők számára csak egyéni megoldásokat tesznek lehetővé az egész csoport helyzetének javítása helyett. Gregor Anikó a foglalkoztatásban fellelhető egyenlőtlenségekről tudósít a részmunkaidős munkák kapcsán, melyben külön kiemeli, hogy a nők hátrányos megkülönböztetésével foglalkozó szakirodalom mennyire ignorálja a különböző társadalmi helyzetű nők kihívásainak eltérőségét és az alacsonyabb pozícióban levő nők problémáit.

Kovács Mónika és Szabó Mónika kiemelik, hogy a szexizmus minden egyéb elfogultságtól különbözik abban, hogy az egyes csoportok intim függőségben vannak, ilyen kis társas távolság mellett is fennmarad a megkülönböztetés, és hogy maguk a hátrányt szenvedő csoport tagjai, a nők is hozzájárulnak a diszkriminatív nézetek fennmaradásához. A szerzők külön hangsúlyozzák a nemi sztereotípiák dinamikus jellegét, vagyis hogy azok változó körülmények között különböző mértékben jelennek meg, így különösen fontos, hogy a társadalomban milyen domináns eszmék vesznek bennünket körül. A feminizmus, tehát a nemi egyenlőséget megcélzó nézetrendszer a magyar közgondolkodásban erősen negatív konnotációval rendelkező jelenségével több tanulmány is foglalkozik. A fogalmi tisztázás és a feminizmus más attitűdökkel való összefüggésének bemutatása előmozdítja a feminista nézetek pontosabb megértését, előítéletektől való felszabadulását. A kötet több helyen is hangsúlyozza, hogy a nemi egyenlőség mindkét irányban érvényes, a nők kiválóságának hangsúlyozása legalább annyira téves, mint a férfiaké. Lantos Nóra és munkatársainak tanulmánya hangsúlyozza, hogy milyen fontos a

férfiak mint hatalmi pozícióban levő csoport részvétele és elköteleződése a nemi egyenlőtlenségek megszüntetésében. Ebből a szempontból figyelmet érdemel még Szemán Dénes és Szabó Mónika írása a férfi identitások vizsgálatáról, mely bemutatja, hogy a férfiak nagy része ugyanúgy kárvallottja a szélsőséges maszkulin kultúrának, mint a nők. A nők elleni erőszak és az áldozathibáztatás mindennapos előfordulása különös jelentőséget ad Nyúl Boglárka és munkatársai nemi erőszakmítoszokat vizsgáló kutatásának, amely középpontba állítja a nemi erőszak megítélésében, a helyzetről alkotott szociális konstrukciókban a felelősség kérdését. Külön érdeme a tanulmánynak, hogy a vizsgálat lefolytatásakor aktuális társadalmi kérdés elemzésével közvetlen gyakorlati implikációkkal tud szolgálni. A nemi szerepkonstrukciók mélyen beágyazottan, gyakran észrevétlenül jelennek meg a társadalmi folyamatokban. Pálóczi Bence és Nagy Beáta mesekönyvekben megjelenő nemi sztereotípiákat elemző vizsgálata éppen arra világít rá, hogy már a szocializáció kezdetétől jelen vannak azok a nemi szerep reprezentációk, melyek implicit módon kijelölik a társadalom normatív elvárásait. A férfi-női dichotómikus felosztás már önmagában sokszor kedvez a kategóriákhoz kötött értékítéletek, sztereotípiák megjelenésének.

Joan Ackert idézi Nagy Beáta, aki szerint a „a privilegizált egyén egyik privilégiuma, hogy nem látja a saját privilégiumát”, éppen ezért az egyenlőtlenségek felszámolásának első lépése lehet a társadalomban explicit vagy implicit formában megnyilvánuló diszkrimináció és a mögötte meghúzódó pszichológiai, szociológiai folyamatok láttatása. A Kovács Mónika szerkesztette kötet tudományos igényességgel, ideológiai elfogultságoktól mentesen járja végig a témába vágó kérdéseket. A bemutatott elméleti és empirikus munkák segítségével informál, gondolkodásra sarkall, párbeszédet kezdeményez a genderkérdésről különbözően gondolkodók között. Ingyenes, online letölthető formában bárki számára elérhető, erősen ajánlott mind a kutatóknak, mind a laikus olvasóközönségnek!

Fülöp Éva
PPKE